

ԼԳԻԿ ՄԻՆԱՅԱՆ

ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի դեկան,

Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԵՎ ԼԳՀ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԿԵՂԾԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՆԵՆԳԱՓՈՒՈՒՄԸ ԱԳՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԳԱՍԱԳՐԲԵՐՈՒՄ

Սկսած անցյալ դարի 80-ական թվականների երկրորդ կեսից աղբյուրների պատմաբանները լծվեցին հայոց պատմության հիմնահարցերի, առաջին հերթին Արցախյան շարժման, Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի, ապա ԼԳՀ պատմությունը կեղծելու և խեղաթյուրելու գործին: Աղբյուրների հանրապետության ղեկավարությունը Լեռնային Ղարաբաղի պատմության կեղծարարությունների ռազմավարության կիրառմամբ հետապնդում է ինչպես դարաբաղյան հակամարտությանն առնչվող, այնպես էլ ազգային ու պետական ինքնության ծեսավորման ու ամրապնդման նպատակներ:

Աղբյուրների կողմից պատմական փաստեր կեղծելու, պատմական նոր իրողությունները նեղագիտելու և միջազգային հանրությանը դրանք մատուցելու գործընթացներն իրականացվում են ինչպես պետական, այնպես էլ հասարակական կազմակերպությունների, առանձին անհատների միջոցով, սակայն դրանք կառավարում և ուղղորդում է

պետական իշխանությունը՝ ի դեմս նախագահական ընտանիքի և Հեյդար Ալիևի հիմնադրամի:

ԼԳՀ պատմական փաստերի կեղծման և պատմաճակտության նոր իրողությունների ստեղծման ռազմավարական նպատակների իրականացումն Աղբյուրներում բաշխված է ինչպես նախագահի և նրա ընտանիքի անդամների, այնպես էլ գիտական գործող կենտրոնների՝ ակադեմիայի, բուհերի, նույնիսկ դպրոցների, հասարակական կազմակերպությունների, աղբյուրաբանական համայնքների ու տնտեսական վերնախավի միջև: Պատմական փաստերի կեղծման, համաշխարհային պատմության մեջ Աղբյուրների դերի ուղղման, առասպելականացման, Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պատմության խեղաթյուրման գործընթացներն ընդգրկում են Աղբյուրների հակահայկական տեղեկատվական պատերազմի դաշտը, մասնավորապես ուղղված լինելով ՀՀ և ԼԳՀ տեղեկատվական և առևտրական ազգային անվտանգության դեմ: Անհրաժեշտ է նշել, որ ԼԳՀ պատմության կեղծման ու խեղաթյուրման աղբյուրաբանական քաղաքականությունը դպրոցական դասագրքերում միտված է ավելի լայնորեն ներկայացնելու աղբյուրաբանական տեղեկատվական պատերազմը դարաբաղյան հակամարտության համակարգում. հիմնավորելու դպրոցահասակ երեխաների մեջ աղբյուրաբանական պատմաճակտության կեղծարժեքներ՝ նպատակ ունենալով դաստիարակելու ա) բշմամի հայի կերպար, չխորշելով դասագրքի ամեն էջում մի քանի անգամ հայ ֆաշիստ անվանումից, բ) ներկայացնելով տարածաշրջանում աղբյուրաբանների բնիկ լինելու առասպելը և իբրև փաստ հիմնավորելով տարածքների պատկանելիությունն արդի Աղբյուրների հանրապետությանը, ներառյալ Հայաստանի և Արցախի տարածքները, գ) աղբյուրաբան-Ղարաբաղյան պատե-

րազմում աղբբեջանցիների պարտությունները, ռազմական անհաջողությունները փնտրել ոչ թե Աղբբեջանի կողմից սանձազերծած պատերազմի, անօրինակ բռնությունների և մանավանդ պատերազմի սկզբում ռուսական զորքի ու աղբբեջանական օժնի օժանդակությամբ տեղաբնիկ բնակչության նկատմամբ բռնի տեղահանումների, զանգվածային սպանությունների, թալանի և կողոպտուտի մեջ, այլև ռուսական զենքի ու զորքի՝ հայ ազգաբնակչությանը ցուցաբերած օգնության մեջ: Դասագրքերի էջերը նվիրված են պարտված աղբբեջանական բանակի փառաբանմանը, առանձին անհայտ զինվորականների «սխրագործությունների» ներկայացմանը և իրենց հերոսությամբ աչքի ընկածների պարգևատրման ամբողջական ցանկերի հրատարակմանը:¹

Արցախյան 1988 թվականի շարժումից սկսած բնադատվում են Աղբբեջանի հանրապետության ղեկավարները՝ Վեգիորվը, Մուքախբովը, Էլչիբեյը, որոնք համարվում են Մոսկվայի կենտրոնական իշխանության կանաչատարներ, բացահայտվում են Աղբբեջանի սոցիալ-տնտեսական ոլորտի, հասարակական-քաղաքական կյանքի բացասական երևույթները և մեղադրվում են վերոհիշյալ ղեկավարները, իսկ Հեյդար Ալիևից սկսած վատ գույներով է մատուցվում Աղբբեջանի սոցիալ-տնտեսական ու հասարակական-քաղաքական, մշակութային կյանքը: Նույնիսկ ռազմական անհաջողությունների մեջ ոչ մի մեղադրանք չի հնչում նրա հասցեին: Նա գովաբանվում է որպես տաղանդավոր ռազմական ու պետական գործիչ, որը կարողացավ Թուրքիայից և Ռուսաստանից ռազմական օգնություն ստանալ: Դասագրքի էջերը լցված են Ալիևի անձի գովեստներով, ողորված նրանից բերված խոսքերով, իսկ հավելվածները նվիրված են Ալիևյան ատյուրներին:²

Ինչպես երևում է աղբբեջանական դասագրքերից, ՀՀ և ԼՂՀ անվտանգության դեմ ուղղված Աղբբեջանի տեղեկատվական պատերազմը Բաքվի միակ նպատակը չէ: Աղբբեջանում և դրանից դուրս քաղաքական ու մշակութային գործիչների, գիտնականների, լրագրողների և այլոց օգտագործումը հետապնդում է Աղբբեջանի ու աղբբեջանցիների պետական ու ազգային ինքնությունը նոր կերպարի ստեղծումը: Հայտնի է, որ նավթային եկամուտների մի մասը Աղբբեջանի իշխանությունները ուղղում են պետության հե-

ղինակության, դերի ու կերպարի նոր ձեւավորմանն ու դրա ամրագրմանը հին և նոր պատմագիտական աղբբություններում, ինչպես նաև ամենօրյա տեղեկատվական հոսքերում:

Աղբբեջանից վարձատրվող աղբբեջանցի և օտարերկրացի մասնագետները գրում են Աղբբեջանի նորագույն պատմությունը՝ իրենց օգտին ծառայեցնելով և մեկնաբանելով ինչպես գոյություն ունեցող փաստերը, այնպես էլ հորինելով «սարքերով» նոր իրողություններ, որոնք մասնագիտական տեղեկատվական աջակցության շնորհիվ որոշակի ժամանակահատվածում պատմական փաստերի կարգավիճակ են ստանում:³ Միս նման հակագիտական պատմաշինությամբ է զբաղվել ու զբաղվում տասնամյակներ շարունակ աղբբեջանական պաշտոնական պատմագրությունը (Ա. Ալեքսեյով, Ջ.Բուրիաթով, Ֆ.Մամեդովա, Ռ.Գեյուշև, Ռ.Մելիքով, Ա.Սուրբատգադե և ուրիշներ), ժամանակակից «աղբբեջանցի ժողովրդի» պատմությունը «հնացնելու» մտասերտումով շարունակաբար փորձել է յուրացնել Արեւելյան Այսրկովկասի էթնոմշակութային և քաղաքական պատմությունը:⁴ Հենց այդ նյութերն էլ շատերը օգտագործում են աղբբեջանական դասագրքերում: Անկախության հռչակումից հետո Ալիևյան իշխանության անմիջական ցուցումով աղբբեջանական պատմագրությունը հայտնվեց գիտական ամեն վերահսկողությունից դուրս և նույնիսկ գերազանցեց թուրքական պատմագրությանը:

Դասագրքերում «աղբբեջանական» հրռչակվեցին Այսրկովկասում և նրան հարող երկրամասերում եղած բոլոր իրանական, հայկական և այլ պետական կազմավորումները և դրանց տարածքում ապրած ժողովուրդների պատմությունն ու մշակույթը:⁵ Դասագրքերում յուրացվել է Արաքսից հարավ ձգվող, ներկայիս Աղբբեջանի հետ որեւէ կապ չունեցող իրանական Ատրպատական երկրամասի անունը: Եվ նույնիսկ աղբբեջանական հռչակվեցին Հայոց Ոստիք, Արցախ, Սյունիք աշխարհները, Արեւելյան Անդրկովկասի ժողովուրդների՝ լեզգիների, թալիշների, ավարների, թաթարների, պարսիկների և այլոց մշակութային ժառանգության կոթողները:

2009 և 2010 թթ. հրատարակված դպրոցական (11-րդ դասարանների համար, էջ 148, և բուհական դասագրքերում առանձին գլխով ներկայացված է «Աղբբեջանական ԽՍՀ-ն

1980-ական թվականների երկրորդ կեսին և 1990-ական թվականների սկզբին» թեման, որի առաջին ենթաթեման է «Վերակառուցումն ու Աղբբեջանը», որտեղ խոսվում է կայսրության պահպանման փորձերի մասին:⁶ Զննադատելով Գորբաչովյան վերակառուցման քաղաքականությունը՝ դասագրքի հեղինակները ընդգծում են, որ համապատասխան պայմանների բացակայությունը չտվեց սպասված արդյունքները: Տեղում Աղբբեջանում չընդունեցին կենտրոնի հակասական, անհետեւողական քաղաքականությունը: Վերակառուցում, ժողովրդավարություն, հրապարակայնություն և այլ արտահայտությունները քաղաքական նոր ձեւեր էին: Նշվում է, որ հրապարակայնությունը և վերակառուցումը արագացրին կայսրության կործանումը: Մի առանձին ենթագլուխ վերնագրված է «Հայկական սեպարատիզմի և տեռորիզմի սկիզբը»:⁷ Այստեղ նշվում է, որ Մոսկվան տարբեր ձեւերով աշխատում էր կանխել կայսրության փլուզումը: Փորձում էր բնակչության ուղղությունը շեղել ավելի կարեւոր հարցերից: Նման կարեւոր միջոցներից էր թուրք ժողովրդի նկատմամբ ատելության սերմանումը: Ապա մեջ է բերվում Հ. Ալիևի խոսքերը, որը նշում է, թե Գորբաչովը հատկապես ատելություն էր սերմանում մուսուլմանների, թուրքական աշխարհի նկատմամբ: Թուրքական աշխարհի և Աղբբեջանի հզորությունը թուլացնելու նպատակով Մովետական կայսրության ղեկավարությունը կոնֆլիկտի նոր օջախ ստեղծեց Լեռնային Դարաբաղի ինքնավար մարզում: Այստեղ բնահարկվում են Չորի Բալայանի «Օջախ» և այլ աշխատությունները, որոնց հրատարակումը դասագրքերի հեղինակները համարելով կեղծիքներ, աղբբեջանի ժողովրդին վարկաբեկելու միջոցներ, որոնք ավելի սրեցին ազգամիջյան հակասությունները: Կեղծելով պատմական փաստերը՝ նրանք ընդգծում են, որ միայն այն բանից հետո, երբ հայերին պաշտպանող ուժերը ակտիվացան ԽՍՀՄ-ում, իսկ արեւմուտքի մամուլը, սկսեց հակաաղբբեջանական քարոզարշավը, հայերը, ստանալով երկրի ներսի ուժերի և մի շարք երկրների աջակցությունը, սկսեցին բացահայտ ելույթներ ունենալ և հանդես գալ տարածքային պահանջներով: Այս ընթացքում աղբբեջանական ղեկավարությունը ոչ միայն լուր էր, այլ չէր բացքնում ինտերնացիոնալիստական իր սուտ քարոզները՝ հայ ազգայնա-

կանների կազմակերպված մի քանի տեռորիստական ակտերի պայմաններում, նույնիսկ համաձայնվել էր Ղազախի, Գետաբեկի շրջաններից հազարավոր հեկտար հողատարածք զիջելու Հայաստանին:⁸ Ապա շարունակելով նսեմացնել արցախահայության ազնիվ ձգտումները և նեղագիտելով դեպքերը՝ դասագրքերի հեղինակները ուղղակի նշում են, որ կյանքում «Մեծ Հայաստանի» ստեղծման իրենց պլանները աղբբեջանական հողերի հաշվին կենսագործելու համար հայ ազգային կազմակերպությունները՝ ՀՅԴ կուսակցության ղեկավարությամբ, դարձրեցին իրենց գործունեության ոլորտներ:⁹

Դասագրքում ոչ մի խոսք չկա հայ ժողովրդի օրինական պահանջի 1988թ. փետրվարի 20-ի ԼՂ մարզխորհրդի նստաշրջանի որոշման մասին, որին Աղբբեջանի իշխանությունները սվիներով դիմավորեցին: Փորձելով բնույթ խեղդել սկսված շարժումը՝ նրանք կիրառեցին անօրինակ բռնություններ Արցախի և աղբբեջանական բնակավայրերում ապրող հայ բնակչության նկատմամբ, սկսեցին ոմբակոծել Հայաստանի սահմանամերձ բնակավայրերը: Այս ամենը ներկայացնելու փոխարեն դասագրքի հեղինակները, կեղծելով պատմական փաստերը, նոր ենթավերնագրերով են ներկայացրել «Աղբբեջանցիներին Հայաստանից վտարելու գործընթացի ավարտը» բաժինը: Այստեղ նեղագիտելով, գլխավայր շուտ տալով պատմական փաստերը, ցույց են տալիս, թե իբրեւ հայ զինված կազմավորումները բռնություններ կիրառելով աղբբեջանցիների նկատմամբ՝ նրանց վտարեցին իրենց հայրենի հողից: Ապա բերվում են կեղծված փաստեր, որ իբրեւ դեռ 1988թ. Աղբբեջանում հայտնվեցին առաջին փախստականների խմբերը Ղափանի և Մեղրու շրջաններից: Իսկ փետրվարի 19-ին Նրեանում, որը անվանվում է Իրիվան, անցկացվեցին առաջին միտինգները՝ «Հայաստանը մաքրել թուրքերից», «Հայաստանը հայերին» և այլ ազգային լոզունգներով:¹⁰ Եվ իբրեւ ոգևորված այդ իրադարձություններով Ստեփանակերտում (Խանքենդի) սկսվեցին միտինգներ ու ցույցեր:

Մոռանալով սունգայիթյան ոճրագործության մասին ներկայացնել դասագրքի հեղինակները բերում են կեղծված մի փաստ, որ իբրեւ փետրվարի 24-ին Ասկերանի շրջանում ապրող հայերը կրակ են բացել աղբբեջանցիների վրա՝ սպանելով 2 և վիրավորելով 19 մարդու: Սունգայիթյան ցեղասպանության

իրողությունը դասագրքերի հեղինակները համարում են սաղրանք, որը կազմակերպել են իբրև հայերը փետրվարի 28-ին: Որ, իբրև Ե.Գրիգորյանը ծագումով հայ, մականունը Պաշա, իրեն ներկայացրել է որպես աղբրե-ջանցի եւ սպանել է 5 հայ, որից հետո աղբրե-ջանցիները կոլ գնալով այդ պրովոկացիային՝ կազմակերպել են հարձակումներ հայերի վրա: Նրանք նշում են, որ սուսմայիթյան ողբերգության արդյունքում սպանվել են ընդամենը 32 մարդ, ընդ որում 6 աղբրեջանցի, կողոպուտվել են 200 բնակարան, այրվել են տասնյակ հասարակական շենքեր, ավտոբուսներ եւ անձնական օգտագործման մեքենաներ: Շարունակելով կեղծել պատմական փաստերը՝ դասագրքի հեղինակները շեշտում են, որ հայերը հասան իրենց ցանկալի արդյունքին, քանզի սուսմայիթյան դեպքերը ավելի ընդլայնեցին հակաթուրքական «արյունալի» շարժումը: Այս գլխավոր շուտ տալով պատմական փաստերը՝ հեղինակները աղբրեջանցի վանդալների կազմակերպած ջարդերը վերագրում են հայերին՝ գրելով, թե հայ ֆաշիստները Գուգարքի շրջանում ծառերին կապելով, բենզինով այրեցին 14 աղբրեջանցու, իսկ 70 աղբրեջանցի երեխաների, որոնց վերցրել էին Լենինականի մանկատանից (1-ից 14 տարեկան) Սպիտակում կենդանի-կենդանի խեղդամահ արեցին՝ փակելով խողովակների մեջ: Խեղաթյուրելով պատմական փաստերը՝ Սուսմայիթի, Կիրովաբադի, Բաքվի ջարդերը ներկայացվում են իբրև սաղրանքի արդյունք, այնինչ՝ փաստերը միանգամայն այլ բացատրություններ ունեն: Ըստ որի այն կազմակերպվել է աղբրեջանական ղեկավարության կողմից հայերին վախեցնելու եւ նրանց իրենց օրինական պահանջից ետ պահելու համար:

1988-1990 թթ. Սուսմայիթում, Կիրովաբադում, Բաքվում հայ բնակչության նկատմամբ աղբրեջանական ղեկավարության իրականացրած անօրինակ բռնությունների նպատակն էր ահաբեկել հայերին ու հարկադրել հրաժարվելու իրենց սահմանադրական օրինական պահանջներից, նրանց դուրս վտնդել ոչ միայն իրենց բնակավայրերից, այլև ընդհանրապես Ղարաբադից: Այդ օրերին Աղբրեջանի շատ ղեկավարների կարգախոսն էր՝ «մահ հայերին»: Հայ բնակչության ջարդերը տեղեցին օրեր շարունակ, իսկ Բաքվի 1990 թ.-ի հունվարի 13-ի կոտորածը 7 օր անընդ-հատ:

ԽՍՀՄ փլուզման նախօրեին Աղբրեջանում հակահայկական քարոզը վերստին աշխուժացավ ԼՂԻՄ կարգավիճակի հետ կապված հիմնախնդրի համատեքստում: 1988-1990 թթ. Սուսմայիթում, Կիրովաբադում եւ Բաքվում ցեղասպանական գործողություններ հրահրվեցին եւ ընթացան աղբրեջանական հասարակության ներսում հատուկ շրջանառվող ապատեղեկատվությամբ, ըստ որի հայերը «դաժանություններ» էին իրականացնում ՀԽՍՀ եւ ԼՂԻՄ սահմաններում բնակվող աղբրեջանցիների նկատմամբ: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո աղբրեջանական ապատեղեկատվական քաղաքականությունը ավելի ծավալվեց, որի նպատակն էր ա) Հանրային կարծիքը համախմբել «ծավալապաշտական» նկրտումներ ունեցող «հայ անջատողականների» եւ «ագրեսորների» դեմ պայքարում: բ) Հայկական զինված ուժերի կողմից «բռնագավթված տարածքները «ազատագրել» եւ մոտալուտ հաղթանակի անխուսափելիության գաղափարներ սերմանել հասարակական գիտակցության մեջ:

Ըստ պաշտոնական հաղորդումների Սուսմայիթում ցեղասպանության հետեւանքով զոհվել էր 32 հայ, իրականում դիարաններում այդ օրերին գրանցվել 115 դիակ: Ձոհերի թիվը 100-ից ավելի էր: Ընդհանուր նյութական վնասը հաշվարկվեց 216 հազար ռուբլի: Միայն երեք անձի վերաբերյալ գործեր հանձնվեցին ԽՍՀՄ Գերագույն դատարան: Վկաների ցուցմունքներով մեղկացվեցին աղբրեջանցիների ոճրագործությունները: Թվում էր, թե հրապարակայնորեն կդատապարտվեն ոճրագործ ցեղասպանները, այնինչ 94 մեղադրյալների վերաբերյալ 30 քրեական գործեր մնացին անորոշ վիճակում: Մասկվայում բննվեց ընդամենը 1 գործ, եւ դատարանը միայն մեկին դատապարտեց մահվան, իսկ մնացած գործերի ճակատագիրն առ այսօր հայտնի չէ: Փաստորեն, Աղբրեջանի հանրապետության պետական, կուսակցական, ազգայնամուլ ղեկավար գործիչներ Ալիեւ, Իսկենդերովը, Սուլեյմանովը, Մամեդովը, Վեզիրովը եւ շատ ուրիշներ քրեական կարգով դատական պատասխանատվության չենթարկվեցին: Միայն հայ ազգին պատկանելու շարժառիթով Բաքվում սպանվեցին 200-ից ավելի հայեր, որոշ տվյալներով՝ 150-300, իսկ մեկ այլ աղբյուրի համաձայն՝ հունվարյան ջարդերի օրերին Բաքվում զոհվածների մեջ 400-ից ավելին հայեր էին: Բոլոր հայերը ար-

տաքվեցին: Բաքվում հայկական ջարդերի վերաբերյալ որեւէ քրեական գործ չհարուցվեց: Մոսկվան չցանկացավ բացահայտել սպանողի ու ջարդի կազմակերպիչներին ու ոգետորդներին: Աղբրեջանում ջարդարարները հայտարարվեցին «ազգային հերոսներ»: ԽՍՀՄ գլխավոր դատախազ Ա. Սուխարեւը լռությամբ պաշտպանեց Բաքվում կատարված վանդալիզմը:

Սուսմայիթում, Կիրովաբադում եւ Բաքվում իրականացված հայոց ցեղասպանության մերժմամբ աղբրեջանական կեղծարարությունը շարունակվեց հայերին «աղբրեջանցիների ցեղասպանություն» իրականացնելու մեջ մեղադրանքում: Այս տեսակետը զարգանում է 1990 թ. հունվարին Բաքվի հայության կոտորածների պատմական իրադարձությունների խեղաթյուրման հիմքի վրա: 1990 թ. Բաքվում խորհրդային բանակի գործողությունների հետեւանքով զոհված աղբրեջանցիները ներկայացվում են որպես հայկական սաղրանքների զոհեր: Սա այսօր էլ Աղբրեջանում հակահայկական քարոզչության բենաններից է: Իրադարձությունները հաճախ ներկայացվում են համատեքստից կտրված՝ դեպքերի մասին հիշատակումը սկսելով միայն հունվարի 20-ից՝ շրջանցելով հայերի՝ հունվարի 13-ի ջարդերը եւ արտաքսումը, որի պատճառով էլ խորհրդային բանակը, թեւ ուշացած, հայտնվել էր Բաքվում: Հունվարի 20-ի իրադարձությունները ներկայացվում են իբրև բողոքի ձայն բարձրացրած աղբրեջանցիների ճնշում խորհրդային իշխանությունների կողմից՝ դրանցում հայերին անտղակիրեն մեղքի բաժին վերագրելով: Իսկ բոլոր այն դեպքերում, երբ հիշատակվում են հայկական ջարդերի որոշ իրողություններ, ապա դրանք մեկնաբանվում են իբրև հայերի կողմից կազմակերպված սաղրանք, որին միատարբար կոլ գնացին աղբրեջանցիները: Վերջին հիմնավորումը վերաբերում է հատկապես 1988 թ. Սուսմայիթի եւ Կիրովաբադի ջարդերին: Այս նույն սկզբունքով աղբրեջանական կեղծարարությունը 1992 թ. Խոջալուի դեպքերը ներկայացնում է իբրև հայկական զինվորականության կողմից միտումնավոր սպանություն եւ ուրեմն՝ «ցեղասպանություն»: Այս բոլոր ուղղություններով իրականացվող կեղծարարությունը ծառայում է ոչ միայն Հայոց ցեղասպանության մասին տեղեկատվական հոսքերին հակակշիռ ստեղծելու համար, այլև աղբրեջանցիներին որպես

«զոհի կերպար» ամրագրելու եւ հայերից «քննամու կերպար» ստեղծելու համար:¹¹

Նենգափոխելով 1988-1990 թթ. Սուսմայիթում, Կիրովաբադում, Բաքվում հայ բնակչության նկատմամբ աղբրեջանական ղեկավարության ցեղասպանական գործողությունները՝ աղբրեջանցի կեղծարարների քարոզչության ոգով ստեղծվում են նոր «հիշողության վայրեր», ինչպիսիք են «Խոջալուի ցեղասպանությանը» նվիրված հուշարձանը, Շեհիդների ծառուղին՝ Ղարաբադյան պատերազմում զոհվածների զերեզմաններով, 1990 թ. հունվարի 20-ին ռուսական զորքերի Բաքու մտնելու ժամանակ զոհված աղբրեջանցիների հիշատակի հուշակոթողը եւ այլն: 1998 թ. նախագահ Հ. Ալիևի հրամանով մարտի 31-ը աղբրեջանցիների «ցեղասպանության օր» հռչակվեց, որի իրականացման մեջ պաշտոնապես մեղադրվում էին հայերը: Այդ հրամանագրով հիմք ստեղծվեց հակահայկական հատուկ քարոզչության համար:¹²

1988-ի ղեկտեմբերի 11-ին 78 փրկարարներով երկրաշարժից տուժած բնակչությանը օգնության եկած ԻԼ 76 ինքնաթիռի կործանումը, իսկ ապա նման առաքելությանը երկրաշարժի գոտում օգնության եկած հարավսլավական ինքնաթիռի կործանումը եւս դասագրքում ներկայացված են իբրև հայերի կողմից խփված ինքնաթիռներ, որոնց իբրև նրանք շփոթել են թուրքական ինքնաթիռների հետ: Ահա, նման ծիծաղելի, անհեթեթության հասնող կեղծիքներ են գրվում դասագրքերում շուտ տալով պատմական ճշմարտացի փաստերը, որ աղբրեջանցի բարբարոսների կողմից իրականացրած ցեղասպանությունների, բռնությունների եւ տեղահանությունների հետեւանք էր: Շուրջ կես միլիոն հայեր Արցախի եւ աղբրեջանցիական տարածքներից բռնազտրվեցին Հայաստանի Հանրապետություն եւ այլուր, ընդ որում առանց որեւէ փոխհատուցման, մազապուրծ, կիսամեռ վիճակում, իսկ 150 հազար աղբրեջանցիները Հայաստանի Հանրապետությունից տեղափոխվեցին մարդավայել, առանց որեւէ ընդհարման, նրանց տրամադրված մեքենաներով: Նրանք իրենց բնակարանները վաճառեցին՝ ստանալով ամբողջ գումարը, այլ կերպ առած՝ նրանց կորուստները ամբողջովին փոխհատուցեցին: Այս փաստերը կեղծելով՝ աղբրեջանական դասագրքերում՝ ներկայացվում է, որ 1991թ-ի օգոստոսի 8-ին ռուս զինվորների օգնությամբ վերջին աղբրեջանցիներից

մարքվեց ՀԽՍՀ Մեղրու շրջանը /Նուվադին/։ Գրանով, ինչպես գրում են դասագրքի հեղինակները, ավարտվեց աղբրեջանցիների արտաքսումը իրենց պապենական հողերից /թե երբվանից հայկական հողերը դարձան աղբրեջանական պապենական հողեր հայտնի չէ/։ Այս բերվում է կեղծված մի փաստ, որ 185 աղբրեջանական գյուղերից, որոնք ՀԽՍՀ-ում էին, արտաքսվել են 230 հազար աղբրեջանցիներ։ Պարզ չափազանցություն է և կեղծիքների շարան. 1989 թ-ի հուլիսին Ստեփանակերտից բռնագաղթի է ենթարկվել ամբողջ աղբրեջանական բնակչությունը՝ 14 հազար մարդ։ Ակնհայտ կեղծիք է և թվերի ուժանցումը։

Դասագրքի հեղինակները Արցախում 1989թ. հունվարին Մոսկվային անմիջականորեն ենթակա Հատուկ կառավարման կոմիտեի ստեղծումը նրանց բառերով ասած Ա.Վոլսկու գլխավորությամբ, համարում են ԼՂԻՄ-ը աղբրեջանական ենթակայությունից հանելու փորձ, դատապարտում են այն ու գոհունակություն արտահայտում, որ նոյեմբերի 28-ին լիկվիդացվեց։¹³

Առանձին ենթագլուխ է նվիրված ժողովրդական շարժմանը։ Ազգային-ազատագրական շարժման սկիզբը ենթադրվում է մանրամասն նշվում են 1988 թ-ի փետրվարի 19-ին Բաքվի միտինգի դեպքերն ու իրադարձությունները, թե ինչպես աղբրեջանցիները պահանջում են վճռական հարված հասցնել և լռեցնել ազատագրական շարժման ամեն մի փորձ, որը կծեռնարկվի ԼՂԻՄ-ում։ Նշվում են նաև, որ բազմամարդ միտինգներ են տեղի ունեցել ոչ միայն Բաքվում 1989 թ-ի նոյեմբերի 15-ից 16-ը, այլև Նախիջեանում և Գյանջայում՝ սկսված դեկտեմբերի 4-ին. նշվում են նաև կենտրոնի կողմից կազմակերպված ձեռնարկության փաստերը և Հ.Ալիեի հետ որեւէ կապ ունենալու արգելքը։ Դասագրքում ներկայացվում է հանրապետությունում իշխանական ճգնաժամը, թե ինչպես 1989 թ-ի դեկտեմբերի 31-ին Նախիջեանի ինքնավար մարզում Սովետա-իրավական սահմանը Արաքս գետի վրա իր սահմանային անցակետերով քանդվեց։ Չարմանալի է, թե ինչպես աղբրեջանցիների հարձակումները սահմանային շրջաններում ներկայացվում են իբրև հայերի կողմից կազմակերպված հարձակումներ։¹⁴ Փորձելով արդարացնել աղբրեջանական ազգային ճակատի /ԱԱԾ/ և Ազգային պաշտպանության խորհրդի /ԱՊԽ/ ստեղծ-

ման կարեւորությունը, մոռանալով Խանլարի շրջանից և հարակից տարածքներից հայկական գյուղերի բռնի հայաթափման փաստը՝ դասագրքի հեղինակները բերում են կեղծված մի փաստ, ըստ որի 1989թ. հունվարի 12-ին 500 զինված հայ ավազակները հարձակվել են Խանլարի շրջանի Դուշու գյուղի վրա։ Հարձակումը ետ մղելու համար Նախիջեանի ազգային ճակատը որոշեց ստեղծել Ազգային պաշտպանության խորհուրդ։ Այս մեջ է բերվում 1920թ. հունվարի 15-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի որոշումը ԼՂԻՄ-ում և նրա շրջակա տարածքներում արտակարգ դրություն մտցնելու մասին, իսկ հունվարի 19-ին Նախիջեանի Գերագույն խորհուրդը որոշում ընդունեց Նախիջեանի ինքնավար մարզը ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս բերելու մասին։ Իսկ ահա Բաքվի հունվարի 19-ի և 20-ի դեպքերը ներկայացնելիս մեղադրվում է միայն Ռուսաստանը, որը գործ մտցրեց ու ճնշեց «ազատագրական շարժումը»։ Այդ օրերը Աղբրեջանում համարվեցին հունվարյան սեւ օրեր։ Բերվում են հորինված տվյալներ, ըստ որի Բաքվում սպանվել են 131 մարդ, 744ը՝ վիրավորվել, իսկ 400ը՝ ձերբակալվել, 4ը՝ անհայտ կորել։ Ի նշան բողոքի ոչ միայն սուգ հայտարարվեց քաղաքում, այլ 40-օրյա համազգային գործադուլ։ Այստեղ գովասանքի խոսքեր են ասվում Հ.Ալիեի մասին, որը իմանալով այդ դեպքերի մասին, վրանգելով կյանքը, գնում է Մոսկվայի աղբրեջանական ներկայացուցչություն և պահանջում գործերը դուրս բերել Աղբրեջանից՝ դատապարտելով խաղաղ բնակչության դեմ ագրեսիան ու անմեղ մարդկանց սպանությունը։¹⁵ Այս ցույց է տրվում, թե ինչպես Վեզիրովի փոխարեն Աղբրեջանի Կենտկոմի 1-ին քարտուղար է նշանակվում Մոսկվային հյու-հնազանդ Ա.Մուրախրովը, այն դեպքում, երբ ժողովրդի հույսը իբրև կապված էր Հ.Ալիեի հետ, որը անալոզ ժողովրդի ձայնին՝ 1990թ-ի հունիսի 20-ին վերադառնում է Բաքու։ Վախեցած իշխանությունները թույլ չտվեցին նրան մնալ Բաքվում, ուստի, Հ.Ալիեը մեկնեց Նախիջեան, որի ժողովուրդը սերտորեն համախմբվեց նրա շուրջը։ Ցույց է տրվում, թե ինչպես Նախիջեանի ինքնավար մարզի 1990 թվի նոյեմբերյան նստաշրջանը հանեց Նախիջեանի ինքնավար մարզին ուղեկցող սովետական և սոցիալիստական բառերը։ Իսկ Աղբրեջանի դեմոկրատական հանրապետության դրոշմ դարձավ պաշտոնական դրոշ ինքնավար մարզի։ Այս

ցույց է տրվում, թե ինչպես 1991թ-ի մարտի 17-ին աղբրեջանցի կոմունիստները մասնակցեցին ԽՍՀՄ պահպանմանը վերաբերող հանրաքվեին, որի արդյունքները կեղծվել էին։ Ժողովուրդը ԽՍՀՄ-ը պահպանելու օգտին էր քվեարկել, իսկ Նախիջեանի ինքնավար մարզը չմասնակցեց այդ հանրաքվեին։¹⁶ Նշվում է, որ վախենալով Հ.Ալիեի հեղինակության աճից, նախագահական պաշտոնի համար մրցակցությունից՝ աղբրեջանական սահմանադրության մեջ մտցվեց տարիքային ցեղը, որը թույլ չէր տալիս Հ.Ալիեին մասնակցելու նախագահական ընտրությանը։¹⁷ Առանձին էջերով դասագրքում ներկայացված են Աղբրեջանի պետական անկախության խափանման փորձերը, որը սկսվում է 1991թ. օգոստոսի 19-21-ը Մոսկվայի պետական հեղաշրջման փորձի ձախողումով, որին պաշտպանում էր Մուրախրովի կուսակցությունը։ Այս բերվում է 1991թ-ի օգոստոսի 30-ին Աղբրեջանի Գերագույն խորհրդի արտաքին գործակցության որոշումը «Աղբրեջանի Հանրապետության պետական անկախության վերականգնման մասին հռչակագրի ընդունման վերաբերյալ»։ 1991թ. սեպտեմբերի 3-ին, ժողովրդի պահանջով, Հ.Ալիեը ընտրվում է Նախիջեանի Ինքնավար Մարզի գերագույն մեջլիսի նախագահ, իսկ սեպտեմբերի 8-ին նորից նախագահ է ընտրվում Ա.Մուրախրովը։ Դասագրքում նշվում է, որ ընդդիմությունը ձգտում է ամեն կերպ հասնել իշխանության, ուստի 1991թ-ի հոկտեմբերի 3-ի համաձայնության շնորհիվ ստեղծվեց ազգային խորհուրդը։¹⁸ 1991թ-ի հոկտեմբերի 18-ին աղբրեջանական գերագույն խորհուրդը ընդունեց սահմանադրական ակտ՝ աղբրեջանական հանրապետության պետական անկախության մասին։ Նշվում է, որ 1991թ դեկտեմբերի 29-ին աղբրեջանական հանրապետությունում անցկացված հանրաքվեով Աղբրեջանի ժողովուրդը միաձայն որոշեց անկախանալ, որը ստացավ իրավական ձևակերպում։ 1992թ մայիսին Փոքր մեջլիսը հաստատեց պետական դրոշմ, իսկ 1993 թվին՝ հանրապետության պետական զինանշանը։ Այս ներկայացվում է Աղբրեջանի անկախության ճանաչումը 100-ից ավելի պետությունների կողմից, որոնցից առաջինը Թուրքիան էր, ապա Ռումինիան, Պակիստանը, Շվեյցարիան, Իրանը, ԱՄՆ-ը, Ռուսաստանի Դաշնությունը և այլ պետություններ։ 1993 թ. աղբրեջանական հանրապետության հետ դիվանա-

գիտական կապեր հաստատեցին 70-ից ավելի արտասահմանյան երկրներ։ Աղբրեջանը 1992 թ-ի մարտի 2-ին դարձավ ՄԱԿ-ի անդամ և այլն։

Հաջորդ գլխում ներկայացված են Դարաբադյան պատերազմը և քաղաքական ճգնաժամի խորացումը։ 1991թ-ին, ինչպես գրում են դասագրքի հեղինակները, Հայաստանը ԽՍՀՄ ռազմաքաղաքական ուժերի կողմից ստանալով մեծ օգնություն՝ սկսեց ռազմական խոչըրամասշտաբ գործողություններ Աղբրեջանի դեմ։ Իրականում հակառակը եղավ, և ոչ պատմական ճշմարտություն է։ Սակայն խեղաբյուրեղով այն հեղինակները գրում են, որ 1991 թ-ի նոյեմբերի 20-ին հայ տեռորիստների կողմից խվիվեց աղբրեջանական ուղղափոխ Գարաբեղ գյուղի մոտ, որի մեջ էին Աղբրեջանի պետական պաշտոնատար անձինք՝ պետքարտուղար Թռֆիկ Իսմայիլովը, Ն.Գ. նախարար Մուհամեդ Ասադովը, գլխավոր դատախազ Իսմեղ Լարիբովը և ուրիշներ, որոնք մեկնել էին ուսումնասիրելու Արցախի Խոջաղենի գյուղի իրավիճակը, որը ենթարկվել էր հայերի հարձակմանը։ Այստեղ մեջբերվել էր հայ-ռուսական համագործակցության և բարեկամության պայմանագիրը, նշվում է, որ դրանով Ռուսաստանը բացահայտ օգնում էր հայերին։¹⁹ Նշվում է, թե ինչպես 1991թ-ի նոյեմբերի 22 տարածքային ինքնապաշտպանական գումարտակներ, և աղբրեջանական զինված ուժերը վերջնականապես կազմավորվեցին 1991թ-ի հոկտեմբերի 9-ի որոշումով, սակայն անհրաժեշտ կարգապահություն չկար բանակում, չկար փորձառու հրամանատարական կազմ, և որոշ զորամասեր գնում էին առանձին քաղաքական ուժերի հետեից։ Հայկական զորամասերի գործողությունները և ռազմական հաջողությունները կապում են ռուսական օգնության հետ։ 1992 թ. հունվարին Կրկման, փետվարին Մալիբեյլի, Խուշուլարի, Խոջաղուի, մայիսին Շուշի գրավումը նրանք համարում են հայ և ռուս զինված ուժերի համագործակցության արդյունք։ Շուշի մասին խոսելիս նշվում է, որ Շուշին պաշտպանողները նոր կազմավորված զորամասեր էին. Լարաղաղի գյուղը գրավելով՝ հայերը շեշտել են, որ այստեղ սպանվել և զնդակահարվել են գյուղի 150 ինքնապաշտպան բնակիչների, որոնց մետել են սիլոսի հորերը։ Առանձին ենթագլխում ներկայացվում է Խոջաղուի դեպքերը, որոնք

վերնագրված են ցեղասպանություն անունով: Դասագրքի հեղինակները՝ կեղծելով պատմական փաստերը, գրում են, որ 1992 փետրվարի 22-ին երեկոյան, ժամը 9-ին հայկական ռազմական կազմավորումները ռուսական 366-րդ մեքենայացված դիվիզիայի հետ միասին հարձակվեցին Խոջալուի վրա՝ չափազանցելով հայկական ուժերի քանակը եւ նվազեցնելով աղբբեջանցի պաշտպանների թիվը՝ 150-ի: 22 պաշտպաններ Ալիֆա Հաջիեի ղեկավարությամբ 3 անգամ ետ են մղել թշնամու՝ հայերի հարձակումները, որի արդյունքում նա հերոսաբար զոհվել է, եւ համարվում է Աղբբեջանի ազգային հերոս: Ապա ցույց է տրվում, թե ինչպես հրամանատար Թոֆիկ Հուսեյնովը իր մարտական ընկերներով ետ է մղել թշնամու բազմաթիվ գրոհներ եւ օգնել խաղաղ բնակչությանը դուրս գալ շրջափակումից:²⁰ Ընկնելով շրջափակման մեջ՝ նա ինքնասպանությամբ վերջ է տալիս իր կյանքին եւ հետմահու արժանանում Աղբբեջանի ազգային հերոսի կոչման: Խոջալուի գոհերի թիվը չափազանցելով՝ աղբբեջանցի հեղինակները նշում են, որ ցեղասպանության հետեւանքով զոհվեց 613 մարդ, 487-ը ծանր վիրավորվեց, 1275-ը գերի ընկավ, 8 ընտանիքներ իսպառ ոչնչացվեցին, իսկ քաղաքն էլ այրվեց: Այդ ժամանակ նույնիսկ դիակների հետ վարվեցին շատ դաժանորեն: Ամփոփելով նշում են, որ այդ ողբերգությունը ամենադաժան գործողությունն է մարդկության դեմ 20-րդ դարում: Կեղծելով եւ խեղաթյուրելով Խոջալուի դեպքերը՝ նրանք մոռացության են տալիս Սոււզայի ռուսացիները:

Շուշիի եւ Լաչինի գրավմանը առանձին ենթագլուխ է հատկացված: Շուշիի պարտության մեջ նրանք մեղադրում են ռուսական կողմնորոշում ունեցող Ռ.Ղազիեիին, որը նշանակվել էր պաշտպանության նախարար: Պաշարված Շուշիի կայազորի 1500 մարտիկներից մնացել էր ընդամենը 500 մարդ ըստ դասագրքի հեղինակների, բանակից զինվորների դասալուրը եւ նրանց արձակուրդի ուղարկելը թշնամու հարձակման նախօրյակին, գրում են գրքի հեղինակները, վկայում են Ղազիեիի հետին մտքերի եւ մտացածին գործողությունների մասին, որ նա կազմակերպել էր ռուսական հրամանատարության հետ միասին: Նշվում է, որ մայիսի 7-ին եւ 8-ին քաղաքը հայերի կողմից ենթարկվել է ուժեղ ռմբակոծության, թշնամու 6000 զորք եւ 72 տանկ շարժվել են քաղաքի վրա ռուսական 366-րդ

գնդի հետ միասին: Այս պայմաններում իբրեւ աղբբեջանական կողմը քաղաքից հանել է ռազմական տեխնիկան: Ուժերի անհավասարության պայմաններում մայիսի 9-ին Շուշին ընկավ: Ապա հանգամանորեն նշվում է, թե ինչպես աղբբեջանական ռազմական ուժերի դուրսբերումը Լաչինից ավելի սրեց քաղաքական ճգնաժամը երկրում, ինչպես Իսա Ղամբարովը ԱԱԾ-ի եւ գորքի օգնությամբ կարողացավ մայիսի 18-ին Աղբբեջանի Գերագույն խորհրդի նախագահ ընտրվել, իսկ 1992 թ-ի հունիսի 7-ին ԱԱԾ-ի նախագահ Աբուլֆազ Էլչիբեյը հանրապետության նախագահ ընտրվեց: Դրանով Աղբբեջանում սկսվեց իշխանության տանդեմը հանձինս ԱԱԾ-Մուսաֆաթի: Դրանով պայմանավորվեցին, ըստ հեղինակների, հետագա պարտությունները: Ներկայացվում է երկրի տնտեսական ու քաղաքական ճգնաժամը,²¹ ցույց է տրվում թե ինչպես Էլչիբեյը փորձում էր վիճակը շուկել սեփական ուժերով, եւ ճիզ չէր անում համաշխարհային հասարակությանը համոզելու, որ սատարեն աղբբեջանցիների արդար պայքարին: Նույնիսկ մնա՞ն պայմաններում ԱՄՆ-ի սենատը որոշում ընդունեց եւ դատապարտեց Աղբբեջանի կողմից Հայաստանը շրջափակելու համար եւ ընդունեց 907 բանաձեւը՝ ազատության պաշտպանության ակտը, որով արգելվեց Աղբբեջանին ցույց տրվող ԱՄՆ-ի պետական օգնությունը: Ցույց է տրվում, թե ռուսական կողմը ինչպես է օգնում Հայաստանին, իսկ Աղբբեջանի գորքն ու տեխնիկան անմխիթար վիճակում են, որ զինված ուժերի հրամանատարությունը չէր ենթարկվում պաշտպանության պետական խորհրդին եւ գերագույն գլխավոր հրամանատարությանը, որ ամենուրեք գողություն ու թալան էր երկրում, կաշառակերություն, որի պատճառով աղբբեջանական գորքը պարտություններ էր կրում իրար հետեւից: Այնուհետեւ ներկայացվում է, թե ինչպես 1992 թ-ի վերջերին եւ 1993 թ-ի սկզբներին հայկական ուժերը գրավեցին «աղբբեջանական տարածքները», 1993 թ-ի ապրիլի 3-ին հայերը գրավեցին Քելբաջարը, իսկ 15 հազար խաղաղ բնակիչներ գերի ընկան:²² Այստեղ գրավվեց 144 բնակավայր, բալանվեցին 500 ձեռնարկություններ, 13 հազար բնակարան, բռնագրավվեց 600 հազար անասուն, 5000-ից ավելի ձիեր եւ այլն: Ցույց է տրվում, որ Քելբաջարի անկումը ավելի ուժեղացրեց քաղաքական ճգնաժամը երկրում եւ հասցրեց իշխանության կործանման:

Առանձին գլխով ներկայացվում է ազգային փրկությունը՝ «Հ.Ալիեի վերադարձը» ենթագլխի տակ: Ցույց է տրվում, թե իբրեւ ժողովրդի պահանջով Նախիջեւանում 1992-93 թթ. մեծ ծավալի աշխատանքներ տարած Հ.Ալիեը 1993 թ-ի հունիսի 9-ին ժամանեց Բաքու, թե ինչպես ժողովուրդը ցնծությամբ դիմավորեց իր ազգային փրկարարին: Ապա Ալիեը հունիսի 13-ին եւ 14-ին եղավ Գյանջայում, որից հետո հունիսի 15-ին ընտրվեց Աղբբեջանի Գերագույն խորհրդի նախագահ: Այդ օրը Աղբբեջանի պատմության մեջ մտավ «ազգային փրկության օր» անունով:²³ Դրանով, ինչպես գրում են հեղինակները, կանխվեց քաղաքացիական պատերազմը: Ա.Էլչիբեյը հունիսի 18-ի գիշերը թողեց մայրաքաղաքը եւ հեռացավ իր հայրենի Նախիջեւանի Օրդուբադի շրջանի Քելեթի գյուղը: Նրան ետ կանչելու փորձերը ապարդյուն անցան եւ հունիսի 24-ին միլի մեջլիսը նախագահի ֆունկցիաները հանձնեց Հ.Ալիեիին: Ապա նշվում է, թե ինչպես 1993 թվականի օգոստոսին հայերը գրավեցին Ջաբրայիլի, Ֆիզուլու եւ Հորադիզի շրջանները: Դրանից հետո Աղբբեջանի ժողովուրդը իբր ավելի համախմբվեց Հ.Ալիեի շուրջը, որն էլ 1993 թ-ի օգոստոսի 29-ին անցկացրեց հանրաքվե, որի ժամանակ բնակչության 97 տոկոսը արտահայտվեց Ա.Էլչիբեյին վստահելու դեմ, եւ 1993 թ-ի հոկտեմբերի 3-ին աղբբեջանական ժողովուրդը ձայների մեծամասնությամբ նախագահ ընտրեց Հեյդար Ալիեիին: Ցույց է տրվում, թե ինչպես 1993 թ-ին սեպտեմբերի 24-ին Աղբբեջանը մտավ ԱՊՀ-ի մեջ: Նշվում է նաեւ, որ մի քանի սաղոյից գործողությունների արդյունքում աղբբեջանական զինված ուժերը ենթարկվելով քաղաքական տարբեր ուժերի՝ հոկտեմբերի 30-ին թողեցին Չանգելանի շրջանը, որը անցավ հայերին: Ցույց է տրվում նաեւ, թե ինչպես 1993 թ. նոյեմբերի 1-ին ստեղծվեց Պաշտպանության պետական խորհուրդը Ալիեի ղեկավարությամբ, իսկ նոյեմբերի 2-ին իր հեռուստատեսությամբ նա կոչ արեց պաշտպանել հայրենիքը: Ապա ներկայացվում է, թե ինչպես 1994 թ-ի սկզբներին Հ.Ալիեի հրամանով աղբբեջանական զորքը սկսեց հարձակողական գործողությունները, եւ աղբբեջանական ազգային բանակը ազատագրեց Հորադիզը ու 22 գյուղեր Ֆիզուլու շրջանից եւ մի շարք բնակավայրեր Ջաբրայիլի ու Քելբաջարի շրջաններից: Շարունակելով ատելություն սերմանել հայ ազատարարների նկատմամբ՝ դասագրքի հե-

ղինակները գրում են, թե հայ ֆաշիստների կողմից սպանվեցին 4000 աղբբեջանցի զինվորներ ու սպաներ, ոչնչացվեց 50 միավոր տեխնիկա, 15 հրաձգային սարքավորում եւ այլն: Շարունակելով գովաբանել Ալիեի ռազմական հմտությունները եւ հեռատես արտաքին քաղաքականությունը՝ դրական են արձանագրում Աղբբեջանի մուտքը ՆԱՏՕ-ի մեջ եւ հարաբերությունների կարգավորումը Ռուսաստանի հետ, ապա Մինսկի խմբի գործունեությունը Ղարաբաղյան հարցի կարգավորման ուղղությամբ: Ներկայացնելով Աղբբեջանի հաջողությունները՝ դասագրքի հեղինակներն ընդգծում են Հ.Ալիեի մեծ ներդրումը 1994 թվականի մայիսի 12-ի զինադադարի, խաղաղության հաստատման մեջ՝ այն համարելով մարտավարական հմուտ քայլ հետագայում կորցրածը ետ քերելու կարելու նախապայման: Դրանից հետո առանձին էջեր են նվիրում Հ.Ալիեի ղեկավարած հստությունների ներկայացմանը: Ցույց է տրվում նրա հմուտ տաղանդի գործադրմանը 1994 թ. սեպտեմբերի 29-ի, հոկտեմբերի 2-ի, 4-ի պետական հեղաշրջման փորձերի ձախողումը: Վերջինիս կազմակերպիչը, ըստ դասագրքի հեղինակների, Ս.Հուսեյնովի կողմնակիցներն էին, որոնք գրավել էին Գյանջան եւ այստեղ ստեղծել իրենց իշխանությունը: Այստեղ ներկայացված է Հ.Ալիեի վճռակալությունը եւ քաղաքական ճիշտ կողմնորոշումը, որը կարողացավ ճնշել պետական հեղաշրջման ամեն մի փորձ եւ ամրապնդել իր իշխանությունը:²⁴ Միաժամանակ, հատուկ ընդգծվում է 1995 թ.-ի մարտին պետական հեղաշրջման փորձի ձախողումը եւ դատապարտվում Բաքվում Ռ.Չավադովի պահանջը նախագահի հրաժարականի մասին, որն ավարտվեց նրա նկատմամբ վճռական գործողություններով: 15 էջի սահմաններում ներկայացված են Աղբբեջանի հաջողությունները սոցիալ-տնտեսական, պետական շինարարության ոլորտներում եւ արտաքին քաղաքականության մեջ:

Առանձին ներկայացված է Աղբբեջանի մշակութային վերածնունդը ալիեյան ժամանակաշրջանում: Դասագրքում բերված են Հ.Ալիեի կյանքի, գործունեության վերաբերյալ առանձին փաստաթղթեր, նրա ճաներից ու ելույթներից մեջբերումներ՝ մի քանի էջերով: Դասագրքի հեղինակները 2003 թ-ի օգոստոսի 4-ը համարում են Աղբբեջանի ժամանակակից պատմության նոր փուլի սկիզբ,

քանզի կառավարության նախագահի պաշտոնում նշանակվեց 42-ամյա երիտասարդ Իլիան Ալիևը՝ Հ.Ալիևի որդին, որը ըստ հեղինակների՝ խոր գիտելիքներով օժտված, լայն մտածողի գործի տեր էր բարձր կազմակերպվածություն ունեցող անձնավորություն է: Հոկտեմբերի 15-ին նա ընտրվեց երկրի նախագահ: Դասագրքի հեղինակները ողբալով Հեյդար Ալիևի մահը՝ հատուկ ընդգծում են, թե ինչպես 2003թ-ի դեկտեմբերի 12-ին ամբողջ բուրբակյան աշխարհը համազգային սուգ ապրեց Հեյդար Ալիևի մահով:

2008 թ-ի հոկտեմբերի 15-ին Իլիան Ալիևը նորից ընտրվեց երկրի նախագահի պաշտոնում, ապա դասագրքի հեղինակները Հ.Ալիևին գովաբանելու ոճով շարունակում են նույն գովասանքը կրտսեր Ալիևի գործունեության վերաբերյալ: Առանձին ենթազխտվ մերկայացված է Ադրբեջանի հաջողությունները դարաբաղյան հարցի քննարկումների ընթացքում: Հատուկ անդրադարձ է կատարված Լիաբոնի ժողովի որոշումներին՝ տարածքային ամբողջականության սկզբունքի ընդունումը համարելով Ադրբեջանի ամենամեծ ձեռքբերումը, ապա թուցիկ անդրադառնում են Մինսկի խմբի համանախագահների կատարած աշխատանքներին: Դասագրքում ընդգծվում է ադրբեջանական բանակի հզորության աճը, պետական մեծ միջոցների հատկացումը այդ ոլորտին, որը հնարավորություն է տալիս Ադրբեջանին խոսելու եւ վարելու սպասումալիքի բարդակառուցություն ուժի դիրքերից: Մեջ է բերվում Ի.Ալիևի խոսքերը այն մասին, որ եթե խաղաղ բանակցությունները արդյունք չտան, ապա հարցը կլուծվի ռազմական ուժով, որին Ադրբեջանը պատրաստ է:

Այսպիսով, ադրբեջանական դասագրքերում շարունակվում է բշնամի հայի կերպարի ձեւավորման քաղաքականությունը: Անհրաժեշտ է Արցախյան շարժման պատմության եւ ԼՂՀ պատմության նենգափոխման դեմ նոր ուժով պայքարել, ուստի հրատապ խնդիր է դառնում Ադրբեջանի իսկական պատմությունը եւ այն քարգնանել ու հրատարակել մի քանի լեզուներով: Ոչ միայն պատասխանել նրանց հորինած պատմություններին, այլեւ վճռականորեն մերկայացնել բոլոր խեղաբյուրումները, հերյուրանքները՝ ցույց տալով դրան գուգահեռ մեր ժողովրդի հերոսական պատմությունը, դաստիարակելով իսկական հայրենասեր սերունդ:

ԾԱՆՈԹՎՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Shu i Istoriya Azerbaydzhana, uchebnyk dlya 11-ogo klassa obshchegoobrazovatelnoy shkoly, pod obshchey redaktsiyei zaslujennoy deyatela nauki, professora Issaga Mamedova, doktor istoricheskikh nauk, prof. Seyferdina Gandilova, Baku, 2011, s.170, 181, 190, 191, 192.

2. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 191, 192:

3. Ա.Արսինսյան, Հայաստանյան պարսկական ադրբեջանական արդի կեղծարարությունների հարցի շուրջ, փես «Պարսկություն եւ մշակույթ. ընդդեմ կեղծիքի եւ սրնչգության» հանրապետական գիրաժողովի հիւնադրույթներ, Երևան, 2011, էջ 15, 16:

4. Գ.Սրեփսյան, Արեւելյան Այրկովկասի ժողովրդագրության խեղաբյուրումը ադրբեջանական պարսկության մեջ, փես Anuyi yekhnuy, էջ 10, 13, 23:

5. Ա. Մեյրնյան, Պարսկության կեղծարարության բուրբ-ադրբեջանական մերդարանական հիւնք, փես Anuyi yekhnuy:

6. И. Мамедов, Т. Кафферов и другие "История Азербайджана" փես uchebnyk dlya 11-ogo klassa obshchegoobrazovatelnoy shkoly, pod obshchey redaktsiyei zaslujennoy deyatela nauki, professora И. Мамедова, д.и.н., проф. С. Гандилова, с.147-155.

7. Shu i Anuyi yekhnuy:

8. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 148:

9. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 149:

10. Shu i Anuyi yekhnuy:

11. Եղիկ Մինասյան, Սունգալիի եւ Բարվի ջարդերի ադրբեջանական կեղծարարությունը, «Պարսկություն եւ մշակույթ. ընդդեմ կեղծիքի եւ սրնչգության, հանրապետական գիրաժողովի հիւնադրույթները», Երևան, 2011, էջ 24:

12. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 25, 26:

13. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 150:

14. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 152

15. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 153:

16. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 155:

17. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 155:

18. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 166:

19. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 169:

20. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 170:

21. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 172:

22. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 175:

23. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 177:

24. Shu i Anuyi yekhnuy, էջ 182: